

Ігор Карівець

Національний університет «Львівська політехніка»

Ihor Karivets

Ph.D., Associate Professor, Chair of Philosophy,

Lviv National Polytechnic University, Ukraine

ЧОМУ КАПІТАЛІЗМ НЕМОЖЛИВИЙ ЗА ОЛІГАРХІЇ?

ЛЮДВІГ ФОН МІЗЕС ПРО СВІТОГЛЯДНІ ОСНОВИ КАПІТАЛІЗМУ

На основі аналізу праць Людвіга фон Мізеса автор статті порівнює олігархію та капіталізм. Результати порівняння дозволяють стверджувати, що в Україні немає ні ринкової економіки, ні конкуренції, а отже і капіталізму. Світоглядна основа капіталізму – філософія лібералізму, основними принципами якої є рівність, свобода, недоторканість приватної власності, співпраця на користь усіх членів суспільства. Навпаки, олігархія немає жодної філософської основи; вона засновується лише на бажанні нескінченного збагачення та визиску.

Ключові слова: капіталізм, конкуренція, лібералізм, олігархія, рівність, ринкова економіка, свобода.

***Ihor Karivets. Why is Capitalism impossible under Oligarchy? Ludwig von Mises on Ideological Foundations of Capitalism.** The author has compared the world-view attitudes of oligarchy and capitalism on the basis of analysis of Ludwig von Mises' writings. The results of such comparison allow us to maintain that there is neither market economy nor competition, and so nor capitalism in Ukraine. The world-view basis of capitalism is the philosophy of liberalism, which has such principles as equality, freedom, inviolability of private property, cooperation in favor of profits of the whole society. On the contrary, oligarchy based on the strong desire of infinitive enrichment and exploitation hasn't any philosophical basis.*

Keywords: capitalism, competition, equality, freedom, liberalism, market economy, oligarchy

Україна постійно залишалася на периферії загально-цивілізаційних процесів, будучи колонією різних імперій. Спадщина колоніалізму, як одна із причин, обумовила виникнення в Україні не капіталістичної системи господарювання, а олігархічної з напівавторитарною державою.

В Україні ні соціологи, ні психологи, ні економісти, ні державні чиновники не вникають в глибинні основи капіталізму і, напевно, не читають ні «Капітал» Карла Маркса, ні «Протестантську етику і дух капіталізму» Макса Вебера, ні «Антикапіталістичну ментальність» Людвіга фон Мізеса. Така необізнаність з причинами постання капіталізму і не розуміння того, що таке справжній капіталізм, привела до того, що в Україні олігархів називають «підприємцями», «капіталістами», «буржуазією», а пересічні українці мають спотворене уявлення про капіталізм. У старшого покоління українців капіталізм асоціюється з «диким капіталізмом» XVIII-XIX ст., у молодшого – з транснаціональними корпораціями, типу «Кока-Кола» чи «МакДональдс»

На протязі своєї історії капіталізм не залишався таким самим; він змінювався, бо у змінах полягала його життєздатність. Можна стверджувати, що західний капіталізм пройшов декілька етапів розвитку: 1) торгівельний капіталізм – це торгівля, комерція і спекуляція; 2) промисловий капіталізм – це підприємства, фабрики, заводи, фермерські господарства і як його продовження 3) споживчий капіталізм, який виник в середині XX ст., за якого капіталістичне виробництво не потребувало великої кількості робочих, оскільки воно було максимально автоматизовано; 4) когнітивний капіталізм – сучасний капіталізм глобалізованого світу, який залучає у сферу підприємництва та фермерства найсучасніші досягнення фундаментальних наук та інформаційні технології й

засновується, перш за все, на наданні певних послуг; це капіталізм, який на перше місце ставить знання¹.

Людвіг фон Мізес аналізує функціонування промислового капіталізму таким, яким він був за його життя, відстоюючи пріоритет вільного економічного ринку, демократії та недоторканості приватної власності на засоби виробництва.

Для України питання «капіталізм чи соціалізм?» сьогодні не актуальне. Питання необхідно переформулювати на «капіталізм чи олігархія?», яке набуває майже гамлетівського звучання. Саме від відповіді на це питання залежить майбутнє України. Розвиток капіталізму в Західній Європі та Північній Америці (США, Канада) триває уже давно, починаючи з промислових революцій у Великій Британії (XVI ст.).

Про олігархію, як вид державного устрою, було відомо з часів давньогрецьких міст-полісів. Олігархія стає предметом глибокого аналізу відомих давньогрецьких філософів Платона та Аристотеля. Платон відносить олігархію до порочного державного устрою і визначає його наступним чином: «Це такий устрій – відказав я – в якому все залежить від майнового цензу, влада там у руках багатих, а бідні участі в правлінні не беруть»² [Держава: 550D]. Становлення олігархії відбувається поступово. Олігархію створюють «олігархічні люди», які вимірюють все грішми і запроваджують закони, згідно яких лише багаті допускаються до влади, а бідні – ні. Крім цього, олігархічна людина – ощадлива і, одночасно, жадібна. Олігархічний державний устрій здійснюється насильно, «зі зброєю в руках, або за допомогою залякування згори»³ [Держава: 551B]. Олігархічна держава встановлює прірву між бідними і багатими, які живуть у різних реальностях. Багатим все дозволено, а бідним – ні. Між ними зростає ненависть і ворожість, тому в олігархічній державі немає єдності. Аристотель розглядає олігархію як спотворений вид аристократії.

¹ Див.: Федотова В. Г., Колпаков В. А., Федотова Н. Н. Меняющаяся социальность: будущее капитализма. – Вопросы философии - №6 – 2011 – [Електронний документ] – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=332&Itemid=52

² Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – с. 247

³ Там само, с. 248

Загалом він погоджується з Платоном у визначенні олігархії, але поділяє олігархію на види. Основною ознакою першого виду олігархічної держави є та, що державних посад можуть досягти лише багаті, а бідні, які становлять більшість, не мають доступу до них. Другий вид олігархії пов'язаний з тим, що певна група багатих осіб займає державні посади. За третього типу олігархії син заступає батька на державних посадах, а за четвертого панує вказана ознака і панує не закон, а влада династії⁴ [Політика: 1292b].

Підсумовуючи погляди Платона та Аристотеля на олігархію, можна зробити наступні висновки: 1) за олігархії в суспільстві встановлюється глибока поляризація на бідних (більшість) і дуже багатих (меншість); 2) за олігархії влада належить багатим сім'ям (кланам); 3) політики перебувають на службі не народу, а кланів, а тому приймають відповідні закони, які вигідні не народу, а олігархам. Можна продовжувати робити висновки, переносячись у сьогодення України. Адже в Україні за двадцять років незалежності сформувався класичний взірець олігархії.

Чому олігархія і капіталізм не сумісні? Щоб відповісти на це питання, необхідно з'ясувати, яка світоглядна основа капіталізму. Світоглядна основа капіталізму – лібералізм. Велика Британія є батьківщиною лібералізму. Людвіг фон Мізес у передмові до праці «Людська дія. Трактат про економіку» зазначає, що лібералізм – це «політичний та інтелектуальний рух, який замінив докапіталістичні методи виробництва на вільне підприємництво та ринкову економіку; олігархії та абсолютизм на конституційно-представницьке урядування; рабство і кріпацтво на свободу усіх людей»⁵ Як бачимо з цього визначення, лібералізм не стосується лише економічної сфери. Він поширюється на усі сфери людського життя: культурну, політичну, соціальну та релігійну. Лібералізм є дитям доби Просвітництва. «Соціальний порядок,

⁴ Аристотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – с. 108

⁵ Ludwig von Mises. Human Action. A Treatise on Economics. Yale University Press, 1963. (Third Revised Edition) – Foreword to the Third Edition, v.

створений філософією Просвітництва, встановив вищість звичайної людини»⁶ Такі філософи як Дж. Лок, Д. Г'юм, Дж. Бентам та інші досліджують природу звичайної людини, а особливо її пізнавальні можливості та процес формування буденного досвіду, яким вона керується у повсякденному житті. Буденний досвід, у свою чергу, аналізується глуздом. Глузд володіє здатністю критично мислити. Для того, щоб реалізувати себе у житті, звичайна людина повинна навчитися критично мислити і діяти на основі критичного мислення. Тому критичний раціоналізм, заснований на глузді, стає вирішальним для людини Нового часу, оскільки він звільняє її від упереджень, забобонів, догм, «ідолів розуму» (Ф. Бекон) і торує шлях до кращого, осмисленого життя, яке не підвладне авторитетам. Лібералізм, як вважає Людвіг фон Мізес, не стверджує категорично, що «люди завжди діють раціонально, але швидше могли б так діяти в їхніх же інтересах»⁷ Лібералізм вважає, що критична раціональність є тим інструментом, котрий уможливорює проведення кращої соціальної політики, а також вдосконалення у всіх інших сферах людської діяльності. Капіталістична раціональність, як синонім критичної раціональності, лежить в основі дій *homo economicus*. Людина економічна повинна добре знатися на математиці, оскільки «економічний підрахунок є фундаментальною справою в розумінні усіх проблем економіки»⁸

Для того, щоб пересічні люди могли розвиватися, необхідна рівність, тобто відсутність привілейованих класів, станів чи груп людей; кожна людина має рівні права з усіма іншими і кожна людина рівна перед законом. Лібералізм скасовує будь-які привілеї для «обраних людей» Щоб досягнути високої продуктивності та високих стандартів життя, люди повинні мати свободу дії, свободу слова, але ця свобода не повинна порушувати закони. Рівність вивільняє творчу ініціативу людей, індивідуалізуючи їх. За лібералізму начальник і робітник, землевласник і селянин більше не утворюють пару, в якій

⁶ Ludwig von Mises. *Liberalism in the Classical Tradition*. Foreword by Louis M. Sparado. Translated by Ralph Raico. Cobden Press, San Francisco & The Foundation for Economic Education, New York, 1985. – Preface to the English-Language Edition, xvi.

⁷ Там само, с. 5

⁸ Ludwig von Mises. *Human Action. A Treatise on Economics*. Yale University Press, 1963. (Third Revised Edition) – p. 199

один з них панує, а інший пригнічений цим пануванням; вони навчаються співпраці заради процвітання обидвох. Таким чином, рівність ще й підтримує соціальний спокій, оскільки працівники не відчувають тиску «згори», отримують гідні зарплати і вдосконалюють виробництво. Якщо менша частина суспільства (багаті) заперечує право на гідне життя іншої, бідної частини, то це неминуче викличе соціальні потрясіння. Не може так бути, щоб в суспільстві 10% громадян були мільярдерами, а 90% громадян зводили кінці з кінцями.

Ментальність олігарха принципово антикапіталістична. Олігарх не служить споживачам. Його бізнес не залежить від попиту та пропозиції – основного закону ринкової економіки. Підприємці і капіталісти залежні від споживачів, які підтримують той чи інший товар, купуючи його. Але вони втрачають їх, коли приходять люди, які обслуговують споживачів краще і дешевше. Олігарх не зацікавлений у тому, щоб з'являлися конкуренти. Він намагається зберігати монополію на виробництво того чи іншого товару всіма можливими засобами. За словами відомого економіста Богдана Данилишина, 70% української економіки знаходяться в руках олігархів, що унеможливорює конкуренцію та свободу економічної діяльності, а без них немає ринкової економіки. Тримаючи в руках майже всю економіку України, олігархи монополізують ціни на усі види продукції, й отримують надприбутки, придушуючи конкурентів. Від цього страждають більшість громадян України, а також й економіка країни, оскільки вона стає одновимірною: одні галузі економіки, які належать олігархам, сяк так працюють, а інші – зовсім ні. Наприклад, галузь легкої промисловості в Україні фактично зруйнована. Українці одягнені, переважно, в турецький та китайський одяг. Якщо прийти до крамниці і купити звичайну чоловічу майку українського виробництва, то вона буде коштувати 28-30 грн., в той час як на базарі турецька чоловіча майка коштує 18-20 грн. Про що це свідчить? Це свідчить про те, що в Україні не вигідно виробляти, а вигідно імпортувати. За таких умов розвиток української легкої промисловості неможливий.

Людвіг фон Мізес зазначає, що «природні монополії можуть бути встановлені лише завдяки контролю за корисними копалинами»⁹ Розподіл праці і конкуренція унеможливають встановлення будь-якої іншої монополії. Ринок спрямовує активність підприємців у ті галузі економіки, в яких вони найкраще будуть задовольняти потреби людей. Тому ні держава, ні інші інституції зовсім не пов'язані з ринковою економікою. Ринок не є певним місцем, предметом чи певною цілісністю. Ринок – це процес, який актуалізується завдяки інтеракціям різних підприємців («економік» чи господарств), які співпрацюють на основі розподілу праці. Для того, щоб краще пояснити функціонування ринку, Людвіг фон Мізес, як і Фрідріх фон Гаск, використовує поняття «каталактика», яке означає «спонтанний ринковий порядок, що виникає внаслідок взаємодії багатьох таких економік, так фундаментально відрізняється від власне економіки, що слід вважати за велике нещастя, що його стали називати цією самою назвою. Я переконався: ця практика такою великою мірою заплутує людей, що для назви цього порядку необхідно винайти новий науковий термін. Я пропоную називати цей спонтанний ринковий порядок каталаксією (*catallaxy*) за аналогією з терміном “каталектика” (“*catallactics*”), який часто пропонувано як заміник терміна «економіка». (Слова і “каталаксія”, і “каталектика” походять від давньогрецького дієслова *katallattein*, що, зверніть увагу, означає не тільки «провадити бартер» та “обмінюватись”, а й “приймати до громади”, “перетворювати з ворога на приятеля”))¹⁰ За своєю природою люди схильні до конкуренції, як і тварини. Але людська конкуренція не вимагає битви на смерть. Конкуренцію у світі тварин можна назвати «біологічною конкуренцією», а у світі людей – «каталактичною»¹¹ В умовах ринкової економіки конкуренція полягає у тому, що ті, хто виробляє певний продукт чи надає певні послуги, змушені виробляти його кращим і продавати його чи надавати кращі послуги за нижчими цінами. Конкуренція за умов ринкової економіки спонукає гравців ринку дбати про покупців та споживачів. Тому

⁹ Там само, с. 92

¹⁰ Фрідріх фон Гаск. Принципи ліберального соціального порядку – [Електронний документ] – Режим доступу: <http://liberalism.politzone.in.ua/articles.php?id=9>

¹¹ Ludwig von Mises. *Human Action. A Treatise on Economics*. Yale University Press, 1963, 273-274 pp.

каталактична конкуренція є певним соціальним явищем, оскільки вона дозволяє кожній особі вибрати місце в структурі поділу праці, яке найбільше їй підходить, але, крім цього, важливо й те, що споживач має можливість самостійно визначати місце того чи іншого гравця ринку в суспільстві. Споживач купує й утримується від покупок; він також користується, або не користується, тими чи іншими послугами. Тому за ринкової економіки гравці ринку утворюють єдиний організм, оскільки стають залежними один від одного. Мета каталактичної конкуренції полягає у забезпеченні найкращого задоволення потреб споживачів, яке стає досяжним за даного стану економіки. Каталактична конкуренція уможлиблює краще і дешевше обслуговування споживачів, без жодних перешкод, «які створюються привілеями тих, хто спричиняє шкоду нововведенням своїми майновими інтересами»¹²

Олігархи є певною суспільною «кастою» Вони утворюють замкнутий світ, доступ до якого має лише політична верхівка – «вибрані» Олігархи самозадоволені тим, що усвідомлюють свою виключність, яка полягає у відірваності від народу, його потреб та інтересів. За олігархії неможлива соціальна мобільність всередині суспільства, бо панує блат та протекціонізм. Так звані «соціальні ліфти» не працюють, або працюють лише для своїх. За капіталізму кожна людина може розраховувати на покращення власного життя, за олігархії – ні. Капіталістична свобода не ділить людей на «своїх» і «чужих» Людвіг фон Мізес зазначає: «Тому, хто схильний нарікати на...нечесність ринкової системи, можна рекомендувати наступне: якщо хочеш досягти успіху, спробуй запропонувати споживачу щось дешевше або краще, ніж те, що вже є...Рівність перед законом дозволяє тобі змагатися з будь-яким мільйонером»¹³ Людвіг фон Мізес визначає капіталіста як того, хто служить більшості споживачів. Олігарх, навпаки, служить собі і своїй сім'ї. Лише та людина, яка виробляє для більшості, може заробити мільйони і мільярди. «Такий закон

¹² Там само, с. 276

¹³ Людвіг фон Мізес. Антикапіталістическая ментальность / Пер. с англ. Б. Пинскер. – Нью-Йорк: Телекс, 1992. – с. 7

економічної демократії ринку»¹⁴ В Україні олігархія ж заробляє головно завдяки експорту металопродукату, продажу сировини (вугілля, нафта, газ); практично, вона не працює на благо українського споживача.

Для того, щоб стати капіталістом, підприємцем чи винахідником необхідні лише кмітливність, розсудливість, і сила волі¹⁵. Щоб стати олігархом треба мати зв'язки у кримінальному світі, належати до певного клану, бути хитрим і підступним.

Становлення капіталістичної ринкової економіки не може відбутися без трьох прогресивних класів, а саме: «тих, хто зберігає, накопичує, тих, хто вкладає накопичене у засоби виробництва, і тих, хто знаходить нові шляхи використання цих засобів»¹⁶ Накопичення капіталу, з одного боку, спричиняє зростання продуктивності праці, а з іншого – здешевлює виробництво. Капіталістичний ринок дає можливість простій людині користуватися плодами чужої праці. Він примушує підприємців усіх трьох прошарків найкращим чином обслуговувати більшість. Кожна людина може вільно входити до цих прошарків, бо вони не є замкнутими, а приналежність до них не є привілеєм, успадкованим від минулих поколінь, що не можна сказати про олігархічний бізнес.

Капіталізм базується на розвитку нових технологій, який залежить, у свою чергу, від розвитку науки. Адже винагородою капіталістичного ринку є прибуток. Прибуток отримує той, хто зумів успішно подолати монотонні способи виконання своїх завдань, хто зумів запровадити нові методи ведення господарства, нові технології виробництва. Капіталізм заохочує новаторів та модернізаторів, активізує ініціативу науковців. «Русійна сила ринку – це елемент, який прагне до неперервних нововведень та вдосконалень, забезпечується невгамовністю підприємця і його прагненням досягнути як найбільших прибутків»¹⁷ Олігархія, навпаки, не зацікавлена у запровадженні нововведень у виробництво, бо люди і так будуть купувати те, що є, оскільки на

¹⁴ Там само, с. 7

¹⁵ Там само, с. 27

¹⁶ Там само, с. 26

¹⁷ Ludwig von Mises. Human Action. A Treatise on Economics. Yale University Press, 1963, p. 255

ринку зберігається монополія. Відповідь одна: «Не хочеш – не купуй» За капіталізму людина демонструє, що вона може робити краще за інших. Для отримання прибутків олігархія не йде шляхом модернізації виробництва, а йде шляхом здешевлення ціни робочої сили, мінімізації соціальних виплат. Крім цього, олігархи просто скуповують нерухомість або вже готові підприємства, і не вкладають кошти у розвиток економіки країни. За олігархії бідними є ті люди, які працюють (!). Навпаки, за капіталізму, якщо ти працюєш, то живеш гідно. Капіталізм не обезцінює працю. Кожна праця відповідно оплачується. Кожен індивід працює там, де він може працювати. Тому за капіталізму кожен індивід повинен знати свої здібності, щоб краще представити себе на ринку праці.

Шлях до капіталізму важкий. «Ринкова економіка постала внаслідок тривалого еволюційного процесу. Вона являє собою результат спроб людини найкращим чином пристосувати свої дії до обставин навколишнього середовища, які вона не може змінити»¹⁸ Радянська, колоніальна спадщина негативно впливають на економічно-соціальні процеси в Україні і заганяють її у табір «третіх країн» Ще в середині 90-х років міжнародні організації класифікували Україну як країну з перехідною економікою та державою. Вважалося, що Україні вдасться здійснити перехід від планової економіки та тоталітарної держави до ринкової, каталактичної економіки і демократичної держави, але такий перехід не відбувся. Тому сьогодні ці організації вже не покладають жодних надій на Україну і змирилися з тим, що вона стала олігархією.

Якщо й надалі олігархія зберігатиме *status quo*, то це поглибить корумпованість влади, збільшить й так великий відтік капіталів в офшори, заморозить мізерні зарплати та пенсії мільйонів громадян України, збільшить тиск на малий і середній бізнес, тому Україна постійно буде потрапляти у п'ятірку найгірших економік світу, а за соціальним розвитком перебуватиме на рівні екваторіальних країн Африки.

¹⁸ Там само, с. 265

Проаналізовані світоглядні установки капіталізму дозволяють стверджувати, що капіталізм неможливий за олігархії. Тому не можна ототожнювати олігархію з капіталізмом, як дуже часто в Україні роблять представники лівих партій. Настав час усвідомити, яку державу та економіку збудувала «колишня» комуністично-комсомольська номенклатура. Без такого усвідомлення й проведення радикальних заходів з демонтажу олігархії Україна ніколи не опиниться в колі демократичних країн з ринковою економікою. Крім цього, необхідна переорієнтація усієї економічної освіти на вивчення науки капіталістичного способу ведення та управління бізнесом.

Було б наївно вважати, що капіталізм в Україні виникне одразу після проголошення її незалежності. Вибір капіталістичного розвитку – це вибір цивілізаційний, геополітичний. Не треба забувати, що Україна знаходиться у сфері впливу Росії, яка завжди робила все можливе, аби відвернути Україну від цивілізації західного світу. Наприклад, слов'янофіл XIX ст. К. Леонтьєв ставив питання про те, як «ослабить демократизм, європеїзм, либералізм во всех этих странах, (в Польщі, Болгарії, Чехії, Сербії і, звичайно, в Україні – І. К.) как задушить их, а не в том, как подбавить им ещё чего-то архи-либерального и архи-европейского...»¹⁹ Треба пам'ятати, що олігархія в Україні на користь Росії, оскільки олігархія відкидає Україну від цінностей західної цивілізації.

Література

Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. – К.: Основи, 2003. – 239 с.

Дзюба І. М. Нагнітання мороку: від чорносотенців початку XX століття до українофобів початку століття XXI. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2011. – 503 с.

¹⁹ Цит. за Дзюба І. М. Нагнітання мороку: від чорносотенців початку XX століття до українофобів початку століття XXI. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2011. – с. 211

Гаєк Фрідріх фон. Принципи ліберального соціального порядку – [Електронний документ] – Режим доступу: <http://liberalism.politzone.in.ua/articles.php?id=9>

Мизес Людвиг фон. Антикапиталистическая ментальность / Пер. с англ. Б. Пинскер. – Нью-Йорк: Телекс, 1992. – 78 с.

Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. – К.: Основи, 2000. – 355 с.

Федотова В. Г., Колпаков В. А., Федотова Н. Н. Меняющаяся социальность: будущее капитализма. – Вопросы философии – №6 – 2011 – [Електронний документ] – Режим доступу: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=332&Itemid=52

Ludwig von Mises. Human Action. A Treatise on Economics. Contemporary Books, Inc., 1966, 907 pp. (Third Revised Edition)

Ludwig von Mises. Liberalism in the Classical Tradition. Translated by Ralph Raico, Foreword by Louis M. Sparado. The Foundation for Economic Education, Inc., and Colden Press, 1985, 208 pp.